

NEMZETISÉGEK SOPRONBAN ÉS SOPRON MEGYÉBEN

GONDA GÁBOR | Egyéni elbírálás vagy kollektív
felelősségre vonás?
Nemzethűség-vizsgálatok
Sopronban és környékén
1945/1946 fordulóján

Bevezetés

Közismert tény, hogy Sopron német lakosságának jelentős részét, mintegy 7–8000 embert, 1946 tavaszán kitelepítették Németország amerikai megszállási övezetébe. A soproni, illetve a magyarországi németek számottevő hányadának hazájukból történő elűzése, szervesen illeszkedett a kelet-, kelet-közép- és délkelet-európai államokban élő német és más kisebbségeknek a második világháború végén és azt követő években bekövetkezett elűzetésének és kitelepítésének eseménysorába.¹ A már 1945 előtt létező telepítési koncepciókkal meglévő nyilvánvaló folytonosság és hasonlóságok ellenére a koalíciós időszakban végrehajtott kitelepítés számos új elemmel is kiegészült. Ez a Kelet-közép- és Délkelet-Európa hasonló jellegű eseményeivel párhuzamosan zajló kényszermigrációs folyamat ugyanakkor hordozott magán jó néhány „speciálisan magyar” jegyet is. A német kisebbség Magyarországról történő kitelepítésében² alapvetően három, egymással szoros összefüggésben és kölcsönhatásban lévő tényező játszott meghatározó szerepet: az *etnopolitikai* (homogén nemzetállam megteremtése mint politikai cél), a *szocioökonómiai* (agrárreform és szociális forradalom összekapcsolása, azaz a szegényparaszti-agrárproletár réteg földhöz juttatása és letelepítése részben a magyarországi németek kezén lévő birtok-, ingatlan- és ingóságállomány

¹A témának külföldön bőséges, könyvtárakat megtöltő irodalma van. *Pars pro toto* lásd a két rövid összefoglaló munkát: Matthias Beer: Umsiedlung, Vernichtung und Vertreibung. Nationale Purifizierung in Europa während und am Ende des Zweiten Weltkriegs. In: Matthias Beer (Hg.): Auf dem Weg zum ethnisch reinen Nationalstaat? Europa in Geschichte und Gegenwart. Attempto, Tübingen, 2004. 119–144. valamint Hans Lemberg: „Ethnische Säuberung“. Ein Mittel zur Lösung von Nationalitätenproblemen? *Aus Politik und Zeitgeschichte* 1992(40)/46. 27–38.

²A magyarországi németek kitelepítésének és elűzetésének történetéről is számos munka készült már. A három legfontosabb: Fehér István: A magyarországi németek kitelepítése. 1945–1990. Budapest, 1988. (Fehér 1988). Tóth Ágnes: Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggése. Kecskemét, 1993. (Tóth 1993). Zinner Tibor: A magyarországi németek kitelepítése. Die Aussiedlung der Ungarndeutschen. Budapest, 2004. (Zinner 2004).

igénybevételével), és a *migrációs politikai aspektus* (ennek bel- és külpolitikai vetülete, vagyis egyrészt a földreform végrehajtása következtében kibontakozó erőteljes országon belüli népmozgás, másrészt a szomszédos országokból az ottani különböző restriktív intézkedések miatt vagy azok következtében elmenekült, elűzött, kitelepített határon túli magyarok elhelyezésének problematikája). E három – egymással szorosan összefonódó – aspektus érvényesülését, illetve e célkitűzéseknek a kitelepítéssel történő megvalósítását, a magyarországi német nemzetiséget kollektíven „a náci Németország ötödik hadoszlopaként”, „Hitler szálláscsinálóiként”, hazaárulóként, háborús bűnösöként, az ország romba döntésének fő felelőseként beállító propaganda volt hivatott elpalástolni. Ez az érvrendszer szolgáltatta a hazai németiség ellen foganatosított intézkedések és szankciók sorozatának legitimációs alapját. A nácik által elkövetett borzalmakért kollektíven tették felelőssé a német kisebbség egészét, amelyhez a népcsoporton belül 1939-től legálisan tevékenykedő, majd 1940 augusztusától³ fokozatosan nemzetiszocialista mintára átformált szervezet, a *Volksbund der Deutschen in Ungarn* (VDU) egyoldalúan beállított tevékenysége adta a muníciót.⁴ Azt a tényt, hogy a Harmadik Birodalom által 1941-re valóban gleichschaltolt, ám a népcsoport egészét soha nem reprezentáló szervezet csupán az agresszív és expanzív náci népcsoport-politika eszköze volt, továbbá a hazai németiség mély belső megosztottságát, a náci Németországgal szintén együttműködő magyar nemzetiszocialisták és nyilasok, az öntudatos németeket a Harmadik Birodalomnak kiszolgáltató magyar kormánypolitika felelősségét többnyire elhallgatta a korabeli média.

A nemzethűség-vizsgálatok

A magyarországi németiség második világháború utáni történelmének vizsgálatakor a kutató óhatatlanul is elsősorban a kitelepítésre fókuszál. Valóban, a német kisebbséghez tartozók jelentős részének az országból történő fizikai eltávolítása volt az az esemény, amely mind a nemzetiség, mint etnikai csoport, mind az ehhez a csoporthoz tartozó egyének életében máig meghatározó törést, sokaknak feldolgozhatatlan traumát okozott. A kitelepítéshez vezető – nem is mindig egyenes – útnak azonban volt egy olyan szakasza, amikor az érintettek számára felcsillant a remény, hogy sorsukról nem kollektíven, hanem egyéni elbírálás alapján döntenek. Az 1945. május 4-én kelt 1.710/1945. M. E. sz. rendelet értelmében felállításra került a *Népgondozó Hivatal* (NH), amely feladatául kapta

³ E szempontból a fordulópontot az 1940. augusztus 30-án megkötött az ún. magyar–német kisebbségi megállapodás, más néven bécsi népcsoport-egyezmény jelentette.

⁴ A VDU történetével kapcsolatban lásd Bellér Béla: *A Volksbildungsvereintől a Volksbundig. A magyarországi németek története 1933–1938.* Budapest, 2002. Spannenberger Norbert: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között 1938–1944.* Budapest, 2005. Tilkovszky Lóránt: *Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország 1938–1945.* Budapest, 1978.

többek között a trianoni határokon túlról érkezett (jobbára elmenekült, áttelepített vagy elüldözött) magyar népesség elhelyezését, letelepítését és segélyezését, valamint hatáskörébe tartozott „a fasiszta németek kitelepítésének végrehajtása.”⁵ Az NH – amely lényegében kormánybiztossággként funkcionált – felügyeletét a Belügyminisztérium (BM) látta el, ami nem volt véletlen. A formálisan ugyan Nemzeti Parasztpárti politikus, ám titkos kommunista párttagsággal is rendelkező *Erdei Ferenc* által irányított BM az NH-n keresztül igyekezett közvetlen befolyást gyakorolni a telepítésekre és a földreform gyakorlati végrehajtására. Az 1945-ös év elejétől ugyanis egy rendkívül intenzív migrációs jelenség volt kibontakozóban, amely az ország egész területére kiterjedt. Ennek egyik komponensét a trianoni határokon túlról (leginkább a 1938–1941 közötti revíziók során visszacapott, majd az 1945. január 20-i fegyverszüneti egyezmény értelmében ismételen elcsatolt területekről) érkező menekültek (köztük a Bácskából menekülő bukovinai székelyek) tömege, másik részét a kelet-magyarországi nincstelen földigénylők csoportjainak a Dunántúl német lakta területei felé vándorlása jelentette. Bár a földreform végrehajtásáért elvileg a Földművelésügyi Minisztérium (FM) felügyelete alatt működő szervek voltak felelősek, a sikeres agrárreform csakis a németység kárára foganatosított intézkedések árán volt keresztülvihető, ebbe viszont májustól már az NH-nak is komoly beleszólása volt. Sőt, az NH-t e tekintetben újabb jogkörökkel ruházta fel *Erdei Ferenc* 20.100/1945. 7. B. M. I. számú rendelete, amelyben is az NH kizárólagos jogkörébe utalta a német nemzetiségű személyekkel szembeni bárminemű intézkedések foganatosítását.⁶

Az 1945. június 30-án kelt, július 1-én közzétett 3.820/1945. M. E. számú rendelet⁷ a NH hatáskörének kiterjesztéséről, illetve a német lakosság múltbéli politikai magatartásának egyénenkénti felülvizsgálatáról rendelkezett. A vizsgálatok lefolytatása a NH kompetenciájába tartozott. A jogszabály 2. §-a kimondta, hogy a németek által lakott járásokban ún. nemzethűséget vizsgáló bizottságot kell felállítani. A járási bizottság (adott esetben bizottságok⁸) egy a helyi viszonyokkal tisztában lévő, bírói vagy jogi képesítésű elnökből (akit a belügyminiszter nevezett ki konkrét községekre kiterjedő hatáskörrel), és két tagból állt. A bizottság egy tagját, illetve póttagját „a helybeli demokratikus érzelmű magyar lakosság köréből a járási Nemzeti Bizottság, egy tagot és egy póttagot pedig a helyi viszonyokat ismerő személyek közül a belügyminiszter által kijelölt olyan országos vagy helyi mozgalom küld ki, amely a hitlerizmus (Volksbund, fasiszmus, nyilaspárt, stb.)

⁵ *Magyar Közlöny*, 1945/26. Hivatalos magyar jogszabályban ekkor történt először utalás a németység kitelepítésére. Az NH-val kapcsolatban lásd még Tóth 1993 29–30. és 66–68. valamint Zinner 2004 36–47.

⁶ *Magyar Közlöny*, 1945/65. A földreformhoz kapcsolódó telepítésekben érdekelt BM, illetve FM irányítás alatt álló szervek egymáshoz fűződő viszonyához lásd Tóth 1993, 66–68. és 87–102.

⁷ *Magyar Közlöny*, 1945/65. A rendelet előkészítésében részt vett *Bibó István*, a Nemzeti Parasztpárt politikusa is, aki ekkor a Belügyminisztérium törvényelőkészítő osztályának volt a vezetője. Ld. Tóth Ágnes: *Bibó István memorandumai a magyarországi német lakosság kitelepítésével kapcsolatban*. In: *Iványosi-Szabó Tibor* (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából XI. Kecskemét, 1992. 330–383. itt 332–333. és 367–369.*

⁸ A felállítandó bizottságok száma az adott járásban felülvizsgálandó személyek számától függött.

térhódítása ellen eredményesen küzdött.”⁹ Ezt a kitélt a mintegy három héttel később kiadott 5.450/1945. M. E. számú rendelet akképpen módosította, hogy „a belügyminiszter indokolt esetben a járási Nemzeti Bizottság tagkiküldő hatáskörét felfüggesztheti és ehelyett a tag és póttag kiküldésére olyan országos vagy helyi mozgalmat jelölhet ki, mely a hitlerizmus (...) térhódítása ellen eredményesen küzdött.”¹⁰ A másik tag delegálásának jogát a módosított rendelet pedig a helyi „demokratikus érzelmű német lakosság” azon helyi vagy országos mozgalmának adja, amely szintén „eredményesen küzdött” a fentebb már részletezett eszmék-szervezetek ellen. A tagok delegálásának joga, illetve e jog értelmezésének tisztázása (pl. ki minősül demokratikus érzelműnek, mely szervezet küzdött eredményesen a hitlerizmus ellen, egyáltalán mit jelent az, hogy küzdött és hogyan kell értelmezni azt, hogy eredményesen) ugyancsak fontos kérdés volt, hiszen a bizottság által történt minősítés súlyos jogi, személyi és vagyoni következményekkel járt. Emiatt sok helyen éles küzdelmek folytak a bizottsági tagságért.

A személyi összetételük miatt egyszerűen csak „hármás bizottságként”¹¹ emlegett grémium, egy község 16 évnél idősebb lakosságának nemre, korra és foglalkozásra való tekintet nélküli egyénenkénti felülvizsgálata után, „egész magatartásának, egyéni helyzetének és az összes rendelkezésre álló adatoknak tüzetes és lelkiismeretes mérlegelése alapján,” a következő kategóriákba sorolhatta az megvizsgált személyeket:

1. Az illető vezető szerepet töltött be valamilyen hitlerista szervezetben (pl. Volksbund). Ebbe a kategóriába sorolták azokat is, akik önként jelentkeztek a Waffen-SS kötelékeibe. Ezeket a személyeket internálták (az NH által kijelölt helyre), és egy 200 kg-os poggyász kivételével teljes ingó és ingatlan vagyonukat elkobozták.¹²
2. Az illetőt hitlerista szervezet tagjának minősítették.¹³ Az ekként való kategorizálás következménye birtokelkobzás és munkaszolgálati kötelezettség volt az NH által kijelölt helyen. Ezen felül össze lehetett őket költöztetni, a célból, hogy az így felszabaduló ingatlanjaik a telepítési akciót lebonyolító NH rendelkezésére álljanak. A NH szükség esetén háromhavi élelmiszerkészle-tükön felüli élelmiszertartalékaikat az újgazdák rendelkezésére bocsáthatta.

⁹ Magyar Közlöny, 1945/65. 2.

¹⁰ Magyar Közlöny, 1945/87. 3–4.

¹¹ A levéltári dokumentumok is gyakran pusztán „hármás (3-as vagy III-as) bizottságként” emlegetik a nemzethűséget vizsgáló grémiumot.

¹² Az elkobzott és zárolt vagyon felett az NH rendelkezett, amely visszamaradt élelmiszerkészletekből és gazdasági felszerelésekből belátása szerint juttathatott a telepéseknek.

¹³ A magyarosított nevüket visszanevetesítők is ebbe a kategóriába estek. Az ebbe a kategóriába való tartozás megállapítása csupán első ránézésre volt problémamentes, hiszen az autentikus – mert időközben érthető módon megsemmisített – Volksbund-tagnyilvántartók a legtöbb esetben már nem álltak már rendelkezésre. Az utólag „emlékeztből” rekonstruált tagsági listák objektivitása pedig sok tekintetben megkérdőjelezhető volt.

3. Ez a kategória, az ún. *támogatóké* tekinthető a legproblematisabbnak. Ide soroltak mindenkit, akinek VDU-tagsága formálisan nem volt bizonyítható, azonban a bizottság a megvizsgált személyt ennek ellenére szimpatizánsnak minősítette.¹⁴ A jogszabály szerint ők kötelesek voltak ingatlanjaikkal „a telepítési akció rendelkezésére állni”, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy az NH az ő vagyonukkal is szabadon rendelkezhetett. Ezáltal házaikból kilakoltathatók voltak és ún. csereingatlanokba lehetett őket telepíteni. Kötelesek voltak továbbá lakásukba fogadni a 2. kategóriába soroltakat és a „vezetőknek” minősített családtagjait, élelmiszerkészletük nagy részével az NH rendelkezett, és abból a telepéseknek belátása szerint juttathatók. Gazdasági felszereléseiket az újjazdák is használhatták.
4. Ebbe a kategóriába azok a személyek kerültek, akikről a bizottság a lefolytatott vizsgálat után azt állapította meg, hogy hitlerista szervezetnek *sem vezetője, sem tagja, sem támogatója* nem volt. Azonban politikai passzivitásnak is voltak konzekvenciái: ők a 2. és 3. kategóriába sorolt el- és összeköltöztetetteket voltak kötelesek házaikba befogadni.

A rendelet súlyos vagyoni és személyi következményei alól történő mentesüléshez tehát korántsem volt elég a „hitlerista” szervezetektől való passzív távolmaradás, illetve elhatárolódás. Ez a lehetőség a rendelet 6. §-a értelmében csupán azokat illette meg, akikről külön kérelem alapján a bizottság megállapította, hogy „a hitlerista terror ellenére is nemzethűségüknek és demokratikus érzelmüknek bizonyosságát adták.”¹⁵

A rendelet egyik legfőbb pozitívuma kétségtelenül abban állt, hogy „megpróbálta árnyaltan, jogi keretek közé szorítva megítélni a németek háború alatti magatartását.”¹⁶ Ugyanakkor a jogszabály az egyes kategóriákba (különösen, ami a támogatók csoportját illeti) történő besorolás során meglehetősen tág értelmezési lehetőséget adott, ezáltal alkalmat nyújtott a visszaélésekre, szabad teret engedett személyes bosszúknak, törlesztéseknek. Viszont ha még abból a feltételezésből is indulunk ki, hogy a bizottság minden esetben a legnagyobb jóhiszeműséggel járt el, még akkor is marad számos problematikus kérdés. Hiszen egyaránt tagnak minősítették azt a személyt, aki a Volksbundba, annak 1939-es legalizálását követően, mint öntudatos magyarországi német belépett (aki ettől még nem feltétlenül, sőt a legritkább esetben azonosult a nemzetiszocialista ideológiával), és azt, aki egy német nyelvű kalendárium átvételét, egy német színdarab megtekintését, egy adag rézgálic megvásárlását aláírásával igazolta, nem sejtve, hogy ezzel tudta és akarata nélkül létesített (egyébként teljesen fiktív)

¹⁴ Nem véletlen az sem, hogy a bizottsági határozatok ellen benyújtott fellebbezések többsége a harmadik kategóriába soroltaktól származik, hiszen ez volt a legtágabban értelmezhető fogalmi kategória, amely egyéni bosszúknak, privát sérelmek törlesztésének is viszonylag tág teret engedett.

¹⁵ *Magyar Közlöny*, 1945./65. 3.

¹⁶ TÓTH 1993 36.

VDU-tagságot. Vagy sokszor ugyanúgy támogatónak könyvelték el azt, aki egyszer pusztán kíváncsiságból kilátogatott egy falusi Volksbund-rendezvényre, elment egy a VDU által szervezett táncmulatságra, szakmai érdeklődésből részt vett egy, a Volksbund égisze alatt tartott gazdatovábbképző tanfolyamon, netán egy fedél alatt lakott VDU-tag rokonával.¹⁷ Le kell vonnunk tehát a konzekvenciát: a rendelet, akármennyire is igyekezett differenciáltan közelíteni a problematikához, bármennyire is az egyéni elbírálás szándéka vezette a jogalkotókat, a felállított négy kategória nem volt elégséges a bonyolult, szövevényes, sokrétű és gyakran paradox élethelyzetek lefedésére, objektív megítélésére.

A nemzethűséget vizsgáló járási igazoló bizottságok 1945 nyarának derekán – őszének elején kezdték meg tevékenységüket az ország németek által lakott vidékein. Az összesen 68 „három bizottság” munkája különböző hátráltató tényezők miatt¹⁸ meglehetősen vontatottan haladt előre; 1945. november 10-ig 96 községben 69.520 személyt vontak vizsgálat alá.¹⁹ A megvizsgált németek 38%-ról bizonyosodott be az eljárás következtében, hogy vezetői, illetve tagjai voltak a Volksbundnak. 30%-ról az derült ki, hogy semmilyen kapcsolatban nem álltak a VDU-val, a fennmaradó 32% pedig támogatóként lett kategorizálva. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy a bizottság elmarasztaló határozatai alapján a német ingatlanok csupán kb. 40%-át lehetett elkobozni.²⁰ 1945 novemberétől a vizsgálatok országszerte csak rendkívül akadozva folytatódtak, sok helyütt végleg elakadtak, mígnem 1946 elején a „három bizottságok” teljesen befejezték tevékenységüket. Ennek oka többek között abban rejlett, hogy 1945 augusztusától, a magyarországi kitelepítések hivatkozási alapjául szolgáló potsdami határozatok közzétételét, valamint azoknak a *Szövetséges Ellenőrző Bizottság* (SZEB) által saját olvasatban a magyar kormány felé közvetítését követően, a kitelepítés előkészítése már a kollektív felelősségre vonás – kollektív bűnösség szellemében folyt tovább. A nagyhatalmi állásfoglalással, amelyet németországi *Szövetséges Ellenőrző Tanács* (SZET) november 20-án konkretizált, ugyanis elhárult az akadály a magyar kormányerők által is szorgalmazott, a németek kollektív felelősségre vonásán alapuló kitelepítése elől. A november végi – december eleji tisztázó megbeszélések után, magyar kormány az 1945. december 22-i kormányülésen

¹⁷ A fenti esetek nem légből kapott fiktív kreációk, hanem a nemzethűséget vizsgáló bizottságok jegyzőkönyveiből, illetve a bizottsági határozatok ellen beadott fellebbezésekből élénk tárurolt egyéni sors-mozaikok felvillantásai.

¹⁸ A sokszor „svábmentőknek” titulált bizottságok munkáját a telepések gyakran hátráltatták, a bizottság tagjainak az 5.450/1945. M. E. számú rendelet 2. §-a alapján járó napi-, illetve kiszállási díj folyósítása pedig gyakran késett vagy nem érkezett meg.

¹⁹ Tóth 1993 40. Magyarországon az 1941-es népszámlálás során 478.414 személy vallotta magát német anyanyelvűnek, és 303.419 fő német nemzetiségűnek.

²⁰ Lásd Balogh Sándor: A magyarországi németek elhurcolása és elűzése választott hazájukból. In: Zielbauer György (szerk.): *A magyarországi németek hozzájárulása a közös haza építéséhez. Tudományos tanácskozás az elűzés 50. évfordulóján.* (Budapest, 1996. szeptember 27.). Budapest, 1996. 259–289. itt 264.

döntött a kollektív bűnösség elvét magában foglaló kitelepítési jogszabály elfogadása mellett.²¹ Ez a rendelet végérvényesen kihúzta a jogi alapot a nemzethűséget vizsgáló bizottságok tevékenysége alól, és a németiséget a továbbiakban érintő súlyos szankciók jogi alapjául – azok második világháború alatt tanúsított politikai magatartásának egyénenkénti felülvizsgálatának helyébe – a törvényellenesen felhasznált 1941-es népszámlálási statisztikai adatok léptek. A 3.820/1945. M. E. sz. rendelet – számos hibája mellett – kétségtelen pozitívuma abban állt, hogy a kollektív bűnösség és felelősségre vonás elvén nyugvó, a németiség kitelepítését elrendelő, 1945. december 29-én közzétett 12.330/1945. M. E. számú rendelettel²² szemben, e jogszabályban valóban történik kísérlet a német lakosság egyénenkénti, viszonylag differenciált elbírálására. Bár ez a rendelet is komoly vagyoni és személyi konzekvenciákat vont maga után, a büntetés ekkor még nem az országból gyakorlatilag kismizmizve történő kiűzés volt. A bizottság döntésével szemben az érintettek elvileg élhettek a fellebbezés, vagy egyéb jogorvoslat lehetőségével. A jogtalanul felhasznált, ám a kitelepítés kérdésében perdöntő adatokat fekete-fehéren tartalmazó 1941-es népszámlálási statisztikák esetében, azonban az emberek kész tények elé voltak állítva. Azok utólagos megmáskísítására már nem volt lehetőségük. A 12.330/1945. M. E. számú rendelet megjelenése mindenki számára világossá tette, az illetékes hivatalok számára már régóta nyilvánvaló tény. Nevezetesen azt, hogy a 3.820/1945. M. E. számú rendelet alapján foganatosított elkobzások és vagyonkorlátozások nem oldják meg az ország különböző vidékeiről telepítésre jelentkezők, valamint a határon túli magyar menekültek-áttelepítettek elhelyezésének, ház- és birtokjuttatásának égető problémáját. Az második világháború utáni magyar politika legfontosabb célkitűzéseinek (így a földreform) eredményes megvalósítása tehát csupán a németiség kitelepítésének árán volt keresztülvihető.

Nemzethűség-vizsgálatok Sopronban és környékén

Az igazolási eljárásoknak is nevezett, 1945 nyarán országsszerte meginduló procedúrában kulcsszerep jutott a telepítések gyakorlati végrehajtásával megbízott Népgondozó Hivatalnak (NH). *Dr. Soltész Jenő*, a Győrött székelő *Népgondozó Hivatal Északnyugat-magyarországi Kirendeltségének* vezetője 1945. augusztus 1-jén hivatalosan közölte *Hám Tibor* főispánnal,²³ hogy „*Sopron thj.*

²¹ E hosszú folyamat egyes állomásaira vonatkozólag lásd: Tóth 1993, 21–51. és Zinner 2004, 19–84.

²² *Magyar Közlöny*, 1945/211.

²³ A kisgazdapárti Hám Tibor 1945. május 10-én – teljesen önhatalmúlag – saját hivatali apparátusán belül, a törvényhatóságok, a rendőrség, a Megyei Földbirtokrendező Tanács és a politikai pártok képviselőiből álló egy ún. „*Telepítési Bizottságot*” hozott létre különböző albizottságokkal (pl. adatgyűjtő albizottság). Lásd Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (SL) XVII.501. Sopron Megyei Földbirtokrendező Tanács (SMFT) iratai. 3.d. Söt, május 13-án még egy telepítési biztost is kinevezett *Horváth Lajos* nagylózi lakos személyében, aki 1945 júliusában Harka és Balf községekben a tulajdonosaik által elhagyott, megüresedett házakba megkezdte a telepítéseket (Harkán augusztus elejéig már mintegy 100 családot telepítettek le). Lásd Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára (GyL) XXIV.2. Népgondozó Hivatal Nyugatmagyarországi

város, valamint Sopron vármegye területén a 3820/1945. M. E. sz. rendelet alapján a svábok igazolását megkezdjük.”²⁴ A Sopronban tevékenykedő I. sz. „igazolóbizottság” civil tagjait a Magyar Kommunista Párt (MKP) és a Független Kisgazdapárt (FKGP) helyi szervezetei delegálták.²⁵ Az NH győri kirendeltsége alá tartozó Soproni Kerületének vezetője, Dr. Eleméry Imre, volt főszol-gabíró 1945. augusztus 9-én levélben tájékoztatta feletteseit a nemzethűség-vizsgálatok megindításának során fellépett nem várt nehézségekről.²⁶ Mint írja, a „bizottságok sok nehézség leküzdése után kezdték meg munkájukat.” Ezek egyrészt abból adódtak, hogy a jogász képesítésű elnökök („betegségre, ruha- és cipőhiányra való hivatkozással”) beadták lemondásukat ill. a pártok is változtattak az általuk delegált bizottsági tagok személyén. Másrészt, az I. sz. (Sopronban és Fertőrákoson működő) bizottság elnöke, az időközben közzétett „potsdami határozatokra hivatkozással” vonakodott megkezdeni a munkát, mondván, hogy most már „nem áttelepítés, hanem kitelepítés lesz.” Végül sikerült őt meggyőzni, így a bizottság várhatóan augusztus 13-án, Fertőrákoson kezdi meg a lakosság igazolási eljárását. A II. sz. bizottság augusztus 7-e óta dolgozik Harkán. A kerületvezető – mint írja – előzetesen személyesen készítette elő a községekben a vizsgálatokat, és ahol erre lehetősége nyílt, a körjegyzőktől beszerezte a Volksbund-taglistákat. Dr. Eleméry ugyanakkor kérelmezi a NH győri kirendeltségét, hogy járjon el annak érdekében, hogy a Belügyminisztérium utasítsa a KSH-t az 1941. évi népszámlálási statisztikák kiadására, a bizottságok munkájának megkönnyítése érdekében.

A soproni kerületvezető jelentését tudomásul véve az NH Északnyugat-magyarországi Kirendeltségének vezetője augusztus 18-án értesíti az NH budapesti központját, hogy a kirendeltség területén „a fasiszta németeket igazoló bizottságok (...) Sopron vármegyében két bizottság, (...) működését már megkezdte.”²⁷ Eleméry szeptember 13-án így összegezte a bizottságok eddigi munkáját a győri kirendeltség számára:²⁸ a II. sz. bizottság a harkaiak (411 személy) és balfiak (471 fő) nemzethűség-vizsgálatát befejezte,²⁹ a napokban kezdi meg tevékenységét

Kirendeltségének (NH NyMoKir.) iratai 1945–1946. 1.d. Hám emiatt konfliktusba került a német községeket érintő telepítések kizárólagos jogával rendelkező Népgondozó Hivatallal (NH), amely augusztus 1-jén felszólította a főispánt e tevékenységének azonnali megszüntetésére. Lásd GyL XXIV.2. NH NyMoKir. iratai 1945–1946. 1.d. 53/1945. A felszólításnak a főispán – tiszteletben tartva a 3.820/1945 M. E. sz. rendeltel kibővített hatáskörrel időközben már Sopronban is működő NH jogait – 1945. augusztus 4-én eleget tett. Lásd SL XVII.501. SMFT iratai. 3.d.

²⁴ GyL XXIV.2. NH NyMoKir. iratai 1945–1946. 1.d. 53/1945.

²⁵ GyL XXIV.2. NH NyMoKir. iratai 1945–1946. 1.d. 45/1945. és 46/1945. A kommunista jelölt Lukács László, a város törvényhatósági bizottságának is tagja volt (póttag: Turzai György), a kisgazda delegált, Ringhofer Mihály, a városházán állt alkalmazásban és tagja volt a katolikus konventnek is (póttag: Hófalvi János).

²⁶ GyL XXIV.2. NH NyMoKir. iratai 1945–1946. 1.d. 356/1945.

²⁷ GyL XXIV.2. NH NyMoKir. iratai 1945–1946. 1.d. 76/1945. A kirendeltség fennhatósága Sopron megyén kívül Győr-Moson, Fejér, Komárom-Esztergom, Vas, Zala és Veszprém vármegyék területére terjedt ki.

²⁸ GyL XXIV.2. NH NyMoKir. iratai 1945–1946. 1.d. 817/1945.

²⁹ A 471 „átvilágított” balfiból 68 főt vezetőnek, 256 személyt tagnak, 25 főt támogatónak minősített a bizottság, „122 egyén ellen bizonyíték nem volt.” A 411 harkaiából 128 fő minősült vezetőnek, 152 személy VDU-tagnak, 32 ember pártolónak, és 99 fő ellen nem volt bizonyíték. Itt viszont az „eljárás befejezése után megtaláltuk a

Fertőbozon, majd Ágfalván és végül Sopronbánfalván. Az I. sz. bizottság 555 fő igazoltatásával befejezte a munkát Fertőrákoson³⁰ és már csak napok kérdése, hogy az eljárásokat Sopronban is megkezdje – ezzel kapcsolatban ismét az 1941-es statisztikákat sürgeti a kerületvezető. Dr. Eleméry jelentésében kiemeli, hogy a megye „*nincstelen lakosságát*” rendkívül foglalkoztatja a település kérdése, ugyanakkor a magyar családok telepítésének megkezdését nem javasolja addig, amíg „*az elmarasztalt svábságot ki nem telepítjük, az összetelepítés egy községen belül nem célirányos.*” Tapasztalatai alapján látja, hogy a környékre érkező magyar telepesek mennyire „*vezetésre és irányításra szorulnak*”, ezért fontosnak tartja „*első telepesnek józan gondolkodó szakember gazdálkodó*” kiküldését.³¹ Szeptember 27-én a megyei rendőr-főkapitányság állományához megérkezett az a belügyminiszteri rendelet, amely feljogosította a karhatalom képviselőit a nemzethűség-vizsgáló bizottságok által VDU-vezetőknek minősített személyek internálására.³²

A soproni igazolási eljárások megkezdéséről a helyi sajtó is beszámolt. „*A soproni bizottság elsősorban az internáló táborba szállt ki, hogy a német nemzetiségűeket nemzethűség szempontjából igazolás alá vonja. A 48-as internáló táborban 130 soproni sváb internált van. A bizottság ezek közül eddig száztíznek az ügyét vizsgálta felül, megállapítva, hogy majdnem valamennyien volksbundisták voltak. Akadt egy-kettő, aki mint Volksbund-pártoló került az internáltak közé. (...) A soproni bizottság a soproni internáló táborban valószínűleg a mai napon már be is fejezi munkáját. Ezután kerül sor a Brennborgben internáltak igazolására, majd pedig a város német nemzetiségű polgárait fogják nemzethűség szempontjából igazolási eljárás alá vonni*” – tudósít az Új Sopron.³³ Eleméry kerületvezető azonban nehézségekről számol be győri feletteseinek a Sopronban zajló nemzethűség-vizsgálatokkal kapcsolatban. „*Alig lehet tárgyaló helyiséget szerezni, nincsen a városnak kiadható írógépe, nem tud a város jegyzőkönyvvezetőnek alkalmas gépirót kirendelni, miután több ezer ember kihallgatására kerül sor, a tárgyalásokra való idézéseket is csak nehezen tudják lebonyolítani*” – sorolja a kerületvezető október 15-én a város méreteiből, illetve Sopron jelentős háborús veszteségeiből fakadó komoly logisztikai problémákat.³⁴ További gondot jelentett, hogy a II. sz. bizottság elnöke, Dr. Kremser Károly törvényszéki tanácselnök, aki már korábban bejelentette lemondását, de felmentés hiányában tovább tevékenykedett, 15-én halaszthatatlan gyógykezelésre hivatkozva beszüntette

Volksbund belépési nyilatkozatokat, ezért a 99 személy újból bizottság elé kerül.” Ez váratlan a körülmény jelentősen megváltoztatta a Harkai nemzethűség-vizsgálat eredményeit. Eleméry december 12-i jelentése szerint a 421 részben újra felülvizsgált harkaiból 113 volt vezető, 263 volt tag, 17 volt támogató és csak 21 személy minősítettek kívülállóknak. Lásd SL XXIV.3. Népgondozó Hivatal Soproni Kerületének (NH Sop.Ker.) iratai 1945–1946. 1.d. 99/1945.

³⁰ Itt a bizottság megállapításai szerint 77 fő volt vezetője, 417 személy volt tagja, 25 fő pedig támogatója a Volksbundnak. 36 személy ellen nem volt terhelő bizonyíték.

³¹ GyL XXIV.2. NH NyMoKir. iratai 1945–1946. 1.d. 817/1945.

³² SL XXIV.14. Magyar Államrendőrség Sopron Vármegyei Főkapitányságának iratai 1945–1946. 1.d. 23. sz. napiparancs. 1945. szeptember 27.

³³ Megkezdődött a soproni svábok igazolása. *Új Sopron*, 1945. október 12.

³⁴ GyL XXIV.2. NH NyMoKir. iratai 1945–1946. 1.d. 1.105/1945.

vidéki kiszállásait, és mivel helyette alkalmas személyt „sem a törvényszék elnöke, sem [a] polgármester, sem [az] alispán” kijelölni nem tud, a bizottság munkája Ágfalván félbeszakadt. November 28-án a NH központ Budapesten székelő Telepítési Osztályának vezetője, Iványi Jenő ismertette a hivatal valamennyi kirendeltség-, kerület- és körzetvezetőjével a miniszterelnökség hivatala, illetve a külügyminisztérium leiratát. Ennek értelmében a Népgondozó Hivatal munkatársainak utasítaniuk kellett a nemzethűséget vizsgáló járási bizottságokat, hogy „az U.D.V. (Magyarországi Német Népművelési³⁵ Egyesület) tagjait ne minősítsék fasiszta szervezet tagjának vagy vezetőjének csupán a tagság alapján, amennyiben más terhelő adat nem merül fel ellenük.”³⁶ Ezek szerint gyakorlat volt bizonyos „hármass bizottságok” munkája során a csupán 1940-ig működő német egyesület tagjait is automatikusan volksbundistának, illetve VDU-támogatóknak minősíteni.

December 4-re, Dr. Eleméry soron következő jelentéstételének időpontjára a helyzet csak minimálisan javult. A II. sz. bizottság – miután Kópházán és Fertőbozon befejezte az igazolásokat³⁷ – októberben Ágfalván kezdte meg a nemzethűség-vizsgálatokat, ám ott a munka október közepén az elnök megbetegedése miatt félbeszakadt. Az új elnök kiválasztásának és munkába állásának folyamata elhúzódott, ezért a bizottság csak december 3-tól kezdett el ismét Ágfalván működni. Probléma volt azonban a bizottság civil tagjaival is, akik „pontatlanul jelennek meg, esetenként személyesen kell őket felkeresnem és rábeszélni, hogy a tárgyalási napokon jelenjenek meg” – panasolja a kerületvezető. De akadtak más gondok is: „a rendelet végrehajtásához szükséges adatok beszerzése és kimunkálása is nagy nehézségekbe ütközik, mert a sopronkörnyéki községekben a közigazgatás nagyon elhanyagolt állapotban van.” Dr. Eleméry itt részletesen felsorolja a Harkán, Balfon, Kópházán és Ágfalván észlelt problémákat. A helyzet azonban Sopronban jótányit sem volt rózsásabb: itt az I. sz. bizottság – miután végzett az internálótáborban és Brennbergbányán – ugyan nekiállt volna a soproni német polgárok igazoltatásának, ám a munka megindulásakor nem várt nehézségek léptek fel. „A város polgármestere alig tudott a bizottság részére megfelelő tárgyaló helyiséget rendelkezésre bocsátani, a jegyzőkönyvvezetéshez alkalmas gépirót többszöri cserélés után csak a legutóbbi napokban adott a polgármester, viszont nincs a városnak jó írógépe, a kiadott írógépek folytonos javítások dacára annyira rosszak, hogy emiatt az egy napra (sic!) beidézettek csak részben voltak kihallgathatók.” Az ma már kideríthetetlen, hogy a polgármester esetleg szándékosan szabotálta volna a

³⁵ Helyesen: Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein). 1923-ban alapított, 1924-ben engedélyezett és 1940-ig tevékenykedő német kisebbségi kulturális egyesület volt.

³⁶ SL XXIV.3. NH Sop.Ker. iratai 1945–1946. 1.d. 15/1946.

³⁷ A főleg horvátok, és csak kisebb részben magyarok és németek által lakott Kópházán a Volksbund csak egy kis létszámú fiókegyesületet tudott létrehozni, amelynek „tagjai leginkább nincstelen munkás[ok] volt[ak], akik csak a volksbund tagság mellett kaphattak munkát a szomszédos Ausztriában.” Itt a bizottság valamennyi kihallgatott 59 személyt VDU-tagnak minősített. Fertőbozon 196 főt vizsgáltak meg, akik közül 2 főt vezetőnek, 110 személyt tagnak, 4 főt támogatóknak és 80 lakost kívülállóknak minősített a „hármass bizottság.”

bizottság munkáját – mint ahogyan a kitelepítés ideje alatt is demonstratívan hathetes betegszabadságot vett ki – avagy az agyonbombázott város infrastruktúrális lehetőségei valóban ennyire szűkösek voltak. Mindenesetre az írógéphiánynak lehetett némi alapja. Augusztusban már az MKP sem tudta a Népgondozó Hivatalt írógéppel kisegíteni, pedig ennek a pártnak igazán nem állt érdekében a nemzethűséget vizsgáló eljárások elszabotálása. Egy szemtanú beszámolója szerint pedig 1945 derekán, amikor is a szovjet katonák általi közmunkára való igénybevétel során azt a feladatot kapták, hogy a Kossuth Lajos utcában álló egykori „Volksbund-házból” hordják ki az írógépeket a vasútra, „*ahol már tele volt minden írógéppel*”.³⁸ Problémaként jelentkezett továbbá, hogy rendkívül körülményes volt a mintegy 4.000 kihallgatandó családfő beidézése, tekintettel arra, hogy „*az időközbeni lakásváltozások az idézéseket nagyon megnehezítik, mert az érdekeltek jelenlegi pontos lakcímét előzetesen mindig ki kell nyomoztatni*.” Ahhoz, hogy az eljárás Sopronban is belátható időn belül befejeződhessen, a kerületvezető még egy bizottság felállítását, illetve a II. sz. bizottság bevonását javasolta, feltéve, ha a város tudna még egy „*tárgyalási helyiséget, gépirót és írógépet (...) rendelkezésre bocsátani*.” Végül Eleméry kéri feletteseit, hogy a NH győri kirendeltsége közvetlenül is forduljon Sopron város polgármesteréhez, hátha így nagyobb hajlandóság és több esély mutatkozik a fentebb részletezett hiányosságok kijavítására.³⁹ Ilyen körülmények mellett egyáltalán nem csoda, hogy néhány nappal később, december 6-án, az I. sz. bizottság elnöke, Dr. Bodnár Béla, benyújtotta felmentési kérelmét a belügyminiszterhez.⁴⁰ Civilben a soproni törvényszék tanácselnöki tisztséget betöltő Bodnár, akit augusztus 13-án kapta meg bizottsági elnöki kinevezését és aki már a fertőrákosi és a brennbergi igazolási eljárásokat is vezette, döntését szükséztlenül csupán annyival indokolta, hogy különböző okok, „*amelyeket itt részletezni nem akarok, de amelyek hivatalos eljárással, gazdasági helyzetemmel és egészségi állapotommal vannak összefüggésben, – nem teszik lehetővé számomra, hogy a bizottsági elnöki teendőinek ellátását a most következő 1946 évben is vállalni tudjam, ezért bejelentem Belügyminiszter Úrnak, hogy elnöki tisztemről az 1945 év végére ezennel lemondok*.” Az elnök, döntése szíves tudomásulvétele mellett arra kérte a belügyminisztert, hogy 1946. január 1-i hatállyal új bizottsági elnököt nevezzen ki. Dr. Bodnár Béla a belügyminiszterhez címzett beadványában diszkréten hallgatott azokról az okokról, amelyek lemondásra készítették a bizottsági elnöki posztról. A december 11-én az NH soproni kerületvezetőjéhez címzett levelében – ebben Dr. Eleméryt is értesítette a döntéséről – azonban részletesen kifejti lemondásának okait. Ezek olyan tanulsággal szolgálnak, hogy érdemes hosszabban is szó szerint idézni a levélből.

³⁸ Pál László visszaemlékezése. Sopron, 2010.

³⁹ GyL XXIV.2. NH NyMoKir. iratai 1945–1946. 1.d. Soproni kerület helyzetjelentése. 1945. december 4.

⁴⁰ GyL XXIV.2. NH NyMoKir. iratai 1945–1946. 1.d. Dr. Bodnár Béla törvényszéki tanácselnök kérelme a belügyminiszterhez a német nemzetiségűeket igazoló I. sz. soproni járási bizottság elnöki tiszte alóli felmentése iránt. 1945. december 6.

„A bizottság elnöki teendőinek ellátására 1946. évi január 1-től kezdve vállalkozni azért nem tudok, mert a Belügyminiszter Úrhoz az eljárás gyorsítása és megkönnyítése iránt még a f. évi november havában (...) előterjesztett javaslatom még mindig nem nyert elintéztést, már pedig meggyőződésem szerint az ide vonatkozó javaslatom figyelembe vétele, de különösen a német nemzetiségű személyek előzetes összeírása és evégből az általam javasolt nyomtatvány rendszeresítése nélkül Sopronban, ahol kb. 5000 önálló és illetve nagykorú személyt kell vizsgálat alá vonni, az eljárás oly sokáig fog eltartani, hogy erre sem idővel, sem megfelelő munkaképességgel nem rendelkezem. De megválni óhajtok bizottsági elnöki állásomtól azért is, mert mióta a bizottság Sopronban a városházán működik, a bizottságnak annyi akadállyal kell megküzdenie, hogy azok leküzdése már erőmet és tehetségemet is meghaladja. Nevezetesen napirenden van az hogy hol az írógép hibás volta, hol a jegyzőkönyvvezető hiánya, hol pedig az idézéseket kézbesítő közeg késedelmes eljárása miatt a tárgyalásra megidézett személyeket kihallgatás nélkül haza kell küldeni, mert ezek miatt a körülmények miatt a bizottság munkája csak késedelmesen indulhat meg, vagy pedig olyan lassan folyhat, hogy az összes megidézett személyek kihallgatására sor igen sokszor nem kerülhet. De nem csak engem, hanem a bizottság többi tagját is elkedvetleníti a további munkától az a körülmény, hogy az ügyis csekély értékben megállapítottapidíjak kifizetése állandóan késedelmesen történik, úgyhogy annak kézhezvételkor a pénzt már csökkentett mértékben kapjuk meg, s hogy jelenleg is a bizottság tagjai még a november hóra járóapidíjakat sem kapták meg, holott azokat minden héten ki kellene fizetni.

Fenti elhatározásomra (...) nagy mértékben befolyással volt az is, hogy nekem sem meleg ruhám, sem pedig téli cipőm vagy bakancsom nincsen, mert az oroszok 12 rend ruhából a rajtam lévő kopott, vékony ruhát hagyták meg, már pedig a tárgyalásokat nap-nap után egy hideg, rosszul fűtött szobában kell tartani, ahol megfelelő meleg öltözet nélkül hosszabb ideig eredményesen munkálkodni nem lehet.

Végül egészségi állapotommal kapcsolatban rá kell mutatnom arra, hogy már több mint fél év óta a legfontosabb élelmi cikkeket (zsír, cukor, tojás, tej) nélkülözni vagyok kénytelen, mert ezeket beszerezni nem állott módomban, s ez ebből folyó hiányos táplálkozás következtében szervezetem annyira legyengült, hogy sokszor betegnek érzem magam, és addig, míg táplálékom kielégítő nem lehet, már ezért sem merek nehezebb és nagyobb lekötöttséggel járó munkára vállalkozni. (...) Kitűnő tisztelettel: Dr. Bodnár Béla bizottsági elnök.”⁴¹

Dr. Bodnár december 11-én Dr. Eleméryt is értesítette lemondásáról, aki az elnök döntését december 19-én továbbította tudomásulvétel végett a NH győri kirendeltségének. A kerületvezető egyben felkérte feletteseit, hogy indítványozzák Sopron vármegye főispánjánál egy új bizottsági elnök kinevezésére irányuló előterjesztés benyújtását a belügyminisztériumban (BM).⁴² Dr. Soltész Jenő, a NH győri kirendeltségének vezetője ezt 1946. január 10-én meg is tette. Január 19-én érkezett meg Hám Tibor főispán válasza, amely már a

⁴¹ GyL XXIV.2. NH NyMoKir. iratai 1945–1946. 1.d. Dr. Bodnár Béla az I. sz. soproni járási bizottság levele a Népgondozó Hivatal soproni kerületvezetőjének. 1945. december 11.

⁴² GyL XXIV.2. NH NyMoKir. iratai 1945–1946. 1.d. 2.324.

Magyar Közlöny december 29-i számában közzétett 12.330/1945. M. E. sz., „a magyarországi német lakosságnak Németországba való áttelepítéséről” szóló rendelet ismeretének birtokában íródott. A főispán ebben egyértelműen fogalmaz: „(...) megítélésem szerint a németek kitelepítése tárgyában kiadott rendelkezés az ún. sváb bizottságok további munkáját feleslegessé teszi.” Új bizottsági elnök kinevezését pedig csak abban az esetben indítványozza, amennyiben a BM a főispáni hivatalt vagy a NH kirendeltségét erre kifejezetten utasítja.⁴³ Soltész kirendeltség-vezető a főispánnak február 9-én kelt válaszában kiemelte, hogy elő-terjesztésére, amelyben felsőbb szervektől az igazolóbizottságok további működése iránt érdeklődött, választ ugyan még nem kapott, de véleménye szerint a 3.820/1945. M. E. sz. rendeletet még nem helyezték hatályon kívül, ezért ismételten felkérte a főispánt, hogy tegye meg a BM-ben az új elnök kinevezésére vonatkozó előterjesztését.⁴⁴ A németiség további sorsát alapjaiban érintő, viszont egymásnak teljesen el-lentmondó jogszabály párhuzamos létezése tehát komoly zűrzavart okozott vidéken a telepítést végző, illetve a közigazgatási szerveknél.

Mindeközben a soproni sajtó továbbra is beszámolt a nemzethűség-vizsgáló bizottságok tevékenységéről. „A svábok nemzethűségének igazolása Sopronban is megkezdődött és azt a németek nemzethűségét vizsgáló I. számú bizottság végzi. A bizottság mintegy hatezer főnyi soproni sváb nemzethűségi ügyét bírálja majd felül. Amint azt a felvett jegyzőkönyvek és a Bizottság rendelkezésére álló adatok bizonyítják, a soproni svábok nem voltak hűségesek a magyarsághoz és csupán mintegy 2 százalék az, amelynek ügyében kedvező jelentést tehettek az illetékes fórumnak. A soproni svábok igazolásával egyidőben természetesen folyamatban van a környékbeli falvak sváb lakosságának igazolása is és ezt a II. számú Igazoló Bizottság végzi”⁴⁵ – jelenti az Új Sopron december végén, amikor Dr. Bodnár elnökle alatt még ténylegesen folytak nemzethűség-vizsgálatok. A cikk szerint – amelyben ismét visszaköszön a kommunista sajtóorgánium tendenciózus németellenes attitűdje – addig ezer fő magatartását vizsgálta felül a bizottság. Dr. Eleméry decemberi zárójelentésében ennél több lefolytatott felülvizsgálatot jelent feletteseinek. A kerületvezető diplomatikusan – nyilvánvalóan nem ok nélkül – nem konkrét számot, hanem arányt közöl. Eszerint „Sopron városában eddig az érdekeltek kb. egyharmada került eljárás alá.”⁴⁶ A II. sz. bizottság sem tétlenkedik: „Ágfalva községben az igazoltatás még folyik, utána kerül a sor Sopronbánfalvára.”⁴⁷ 1946. január 14-én a

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Hatezer soproni sváb kerül igazolás alá. Eddig ezer sváb fölött mondták ki az ítéletet. *Új Sopron*, 1945. december 30.

⁴⁶ Kérdés persze, hogy az egyharmad mekkora számot jelent. Eleméry korábbi jelentésében 4000 kihallgatóndó családfőről beszél, Dr. Bodnár szerint kb. 5000 személyt kell vizsgálat alá vonni, míg az Új Sopron „hatezer soproni svábról” ír.

⁴⁷ SL XXIV.3. NH Sop.Ker. iratai 1945–1946. 1.d. 99/1945. A járási igazoló bizottságok zárójelentése. 1945. december 14. Ágfalván az 1945. december 3-án kezdődött vizsgálatok végül 1946. január 9-ig elhúzódtak. A 883 kihallgatott személy közül 29 főt vezetőnek, 465 főt tagnak, 17 főt támogatónak és 372 személyt kívülállónak

Győrött székelő NH kirendeltség telepítési főtanácsosa, a kirendeltség-vezető helyettese, Makkos László felkérte a soproni kerület vezetőjét, hogy tájékoztassa a vizsgálatok állásáról, egyben nyomatékosította, hogy az „igazolásoknak folyni kell tovább is, bár a 12.330/1945. M. E. sz. rendelet megjelent.”⁴⁸ Dr. Eleméry február 27-én küldi el feletteseinek a nemzethűség-vizsgáló bizottságok működését summázó zárójelentését.⁴⁹ Ebben leírja, hogy a II. sz. bizottság február 15-én befejezte működését Sopronbánfalván, március 8-án szállt ki utolsóként Németszidány községbe. Sopronban az I. sz. bizottság munkája az elnök lemondása miatt még mindig szünetel, „és helyette a Főispán úr által javaslatba hozott dr. Hanuy Jenő járásbírói a lelnököt még nem bízták meg.” Ezek szerint Hám Tibor időközben mégis intézkedett egy új bizottsági elnök kinevezése ügyében. A kerületvezető más aspektusok miatt is sürgeti az igazolási eljárások folytatását, ugyanis „a helybéli üzemek német nevű és anyanyelvű munkásaikat nem igazolják [helyesen: alkalmazzák – G.G.] addig, míg a sváb igazoló bizottság határozatát meg nem kapták. Több gyermekes családapák lettek leigazolásukig ideiglenesen elbocsátva, ami szociális és gazdasági szempontból hátránnyal bír.” Emellett – mint írja – a bizottság további működésének feltétele az, hogy teljesítsék a bizottsági tagok követelését, akik a munkát csak abban az esetben voltak hajlandóak újra megkezdeni, „ha napi díjjaikat a pengő óráról-órára történő romlása miatt naponként vehetik fel.”⁵⁰ Erre végül már nem került sor. Sopronban, csakúgy, mint sok más helyen az országban, a nemzet-hűséget vizsgáló bizottságok munkája örökre befejezetlen torzó maradt; az igazoló eljárásokat a városban soha nem végezték el. A soproni kerületvezetőnek a bizottságok munkájára vonatkozó utolsó jelentéstételét követő hetekben, 1946 márciusának közepén ugyanis megkezdődtek – ahogyan arra az előjelekből már következtetni lehetett – a soproni és Sopron környéki németek kitelepítésének konkrét előkészületei. A térség német öslakosságát végül is nem egyéni alapon vizsgálták felül, hanem a kollektív felelősségre vonás elvét alkalmazva hazájukból történő elűzetéssel sújtották, és 1946 áprilisában-májusában kitelepítették.⁵¹

minősítettek. Sopronbánfalván a nemzethűség-vizsgálatok 1946. január 17-én kezdődtek és február 15-én fejeződtek be. Itt 1.095 főt vontak eljárás alá, akik közül 59 főt soroltak a 3.820/9145. M. E. sz. rendelet 1., 454 személyt a 2., 2 embert a 3., 580 bánfalvit pedig a 4. pontja alá tartozóknak.

⁴⁸ SL XXIV.3. NH Sop.Ker. iratai 1945–1946. 1.d. 10/1946.

⁴⁹ Dr. Eleméry Imre a Népgondozó Hivatal Sopron Kerületének vezetőjének 1945. december–1946. február közötti szerepe, betöltött pozíciója nem teljesen egyértelmű és tisztázott. Több forrás szerint 1945. decemberében „múltbeli fasiszta magatartásáért” internálták a volt soproni szolgabíró (Új Sopron, 1946. március 13.) és decembertől 1946. március 6-ig csupán ideiglenes vezetése volt a soproni kerületnek. (Ekkor a frissen kinevezett Bajtai Károly vette át hivatalosan a NH Soproni Kerületnek vezetését. Lásd SL XXIV.201. Sopron Megyei Földhivatal iratai 1945–1950. 64.d. Jegyzőkönyv 1946. május 29.) Ugyanakkor az NH Soproni Kerülete még 1946. február 28-án, illetve március 6-án is küldött ki „Dr. Eleméry kerületvezető” aláírással ellátott hivatalos iratokat.

⁵⁰ SL XXIV.3. NH Sop.Ker. iratai 1945–1946. 1.d. Zárójelentés az igazoló bizottságok működéséről. 1946. február 27.

⁵¹ A kitelepítés előkészítésével, végrehajtásával és következményeivel kapcsolatban lásd Krisch András: A soproni németek kitelepítése 1946. Sopron, 2006.

Internálások

Végül a rendelet kapcsán röviden szólni kell az internálás intézményéről is, hiszen a 3.820/1945. M. E. sz. rendelet értelmében ezzel a büntetéssel sújtották a „Volksbund-vezetőknek” minősített személyeket. A korban bevett gyakorlat volt az ún. internálás, vagyis a rendőrhatalom felügyelet alá helyezése, amelyet az államhatalom képviselői a hagyományos jogszolgáltatási keretekbe nem illeszthető ügyek esetében alkalmaztak. Az internálást ilyenkor mindenféle előzetes vizsgálat nélkül, politikai megítélés alapján hajtották végre az arra kijelölt karhatalmi szervekkel.⁵² Az internálás joggyakorlatát Erdei Ferenc belügyminiszter 1945. június 21-én bizalmasan közzétette, ki nem adott (138.000/1945. B. M. sz.) rendelete szabályozta. Az internálás intézménye 1945 és 1948 között, sőt később is bevett gyakorlatnak számított Magyarországon, többek között bizonyos, a magyarországi németiséget érintő eljárásokban. Az internáló- és munkatáborokat az ország különböző pontjain 1945 februárjától-márciusától kezdték létrehozni, a frontátvonulás után Sopronban, a volt 48-as laktanyát neveztek ki internálótábornak. A Sopron városi és vármegyei Nemzeti Bizottság (NB) 1945. április 21-i és 28-i ülésén foglalkozott az internálás és a kényszermunka-szolgálat kérdésével. Az NB ekkor úgy döntött, hogy „a volksbundistákat azonnali hatállyal kizárja a közéletből, és közmunkába állítja őket,”⁵³ illetve „míg internáló táborok nem létesülnek a nyilasok és volksbundosok számára, addig a 16–60 év közötti férfiakat és 16–40 év közötti nőket munkaszolgálatra kell kötelezni.”⁵⁴ Hám Tibor főispán, közvetlenül hivatalának elfoglalása után szintén sürgette az internálások végrehajtását. 1945. április 26-án kelt, az alispánhoz és a rendőrkapitányhoz címzett átiratában hangsúlyozta, hogy a „város és a megye területén még mindig nagy számban található volksbundisták és egyéb fasiszták. Elvárom, hogy az Alispán úr és a Rendőrkapitány úr a legerélyesebb eszközökkel gondoskodjanak ezek összegyűjtéséről és internálásáról.”⁵⁵ Az NB és a főispán rendelkezéseinek következtében naponta szállítottak be embereket a 48-as laktanyában berendezett internálótáborba, illetve rendelték ki a begyűjtötteket közmunkára. „Magam is láttam, amint nyakukból madzagon elől-hátul nagy táblák lógtak horogkereszttel, nyilaskereszttel, és terelték őket lapáttal, csákánnyal, stb. Az igazságtalanság csak az volt, hogy olyanok is voltak közöttük, nem kevesen, akik éppen e jelképek és ezek megtettesítői ellen voltak, sőt üldöztetést szenvedtek, letartóztatásban voltak a bukott rendszer utolsó

⁵² Az internálásra vonatkozóan lásd Bank Barbara – Óze Sándor: A „német ügy” 1945–1953. A Volksbundtól Tiszalökiig. Magyarországi Németek Országos Önkormányzata, Budapest, München 2005. (Bank–Óze 2005).

⁵³ Idézi Fehér 1988, 28.

⁵⁴ Idézi Bank – Óze 2005, 23.

⁵⁵ Idézi Hiller István: Adatok a soproni németek kitelepítéséhez. Gondolatok Fehér István: A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950. (Budapest, 1988, 232) c. könyvhöz. <http://sopszem.sopron.hu/sopszem//1989-XLIII-2.pdf> (Letöltés: 2010. március 23.) 1989. 46–56. itt 47. (Hiller 1989).

idejében” – írja egy szemtanú.⁵⁶ Egy egykori soproni tanár így emlékezett vissza az internálótáborban eltöltött időszakra: „(...) 14 napos őrizetbe vétel után kerültünk az internálótáborba. Fellelegeztünk, (...) a táborban már szabadabban mozoghattunk. Ez egy kaszárnya volt, ahová kb. 3000 embert zsúfoltak be, főleg 50–70 év közötti férfiakat. 80%-ban németek voltunk, a többiek csendőrök, nyilasok vagy egykori hivatalnokok voltak. (...) A szívem fáj, amikor az öreg soproni szőlősgazdákat láttam, akik város szívéét alkották, mindig keményen dolgoztak, most meg úgy bántak velük, mint a bűnözőkkel. A laktanya helyiségei túlszúfoltak voltak, mindenütt rengeteg volt a csótány. (...) Bablevest adtak enni két szelet kenyérrel, de az is meglehetősen kevés volt. (...) Kezdetben az erdőbe jártunk ki dolgozni, ahol fát vágtunk. (...) 1945 szeptemberében aztán vége volt a jó világnak az erdőben. (...) A fiatalokat elvitték a brennbergi bányába, ahol három műszakban dolgoztattak bennünket. (...) Amikor megtudtam, hogy a németeket kitelepítik, hamarosan én is sorra kerültem. Április végén kellett elhagynunk a szép hazánkat.”⁵⁷

FRANKOVICS GYÖRGY

A nyugat-magyarországi
horvátok öntudatra ébredése
Pinezich István működése
idején

A város ismert személyisége, dr. Pinezich István (1879–1962), horvát származású soproni ügyvéd és politikus a 20. század elején tevékeny részese volt a történelmi Nyugat-Dunántúlon évszázadok óta élő horvátság nemzeti öntudatra ébredésének.

Nyugat-Magyarország gazdasági jellemzői Pinezich idejében

⁵⁶ Hiller 1989, 47.

⁵⁷ Lásd Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa. In Verbindung mit Werner Conze, Adolf Diestelkamp, Rudolf Laun, Peter Rassow und Hans Rothfels, bearbeitet von Theodor Schieder. Herausgegeben vom Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte. Band II. Das Schicksal der Deutschen in Ungarn. Bonn, 1956. 113–114. Fordítás G.G.